

De transformatie van het rechtsbegrip 'ouvrier': van het Burgerlijk Wetboek naar de eerste arbeidswetgeving (1804–1900)

Koen Nevens, assistent Sociaal Recht & Metajuridica,
Vrije Universiteit Brussel

In deze bijdrage wordt ingegaan op de draagwijdte van het rechtsbegrip 'ouvrier' in de 19e eeuw. In die tijd kwam in de rechtsleer het soms moeilijke onderscheid tussen stukwerkers, fabrieksarbeiders, geschoolde arbeiders, ambachtslieden, huisarbeiders en dienstboden nog vaak aan bod. De wijzigende economische realiteit dwong de juristen echter op zoek te gaan naar een nieuwe omschrijving van het begrip 'arbeider'. De wetgever vond het bij de wet van 10 maart 1900 noodzakelijk de arbeidsovereenkomst voor arbeiders te definiëren aan de hand van de begrippen 'gezag, leiding en toezicht'. De erkenning in de wet van de ondergeschikte positie van de arbeider was een noodzakelijke voorwaarde om de werkgever inzake arbeidsomstandigheden een bepaalde verantwoordelijkheid te geven. Maar enkel de werkgeversverplichtingen inzake arbeidsongevallen, en ruimer de contractuele aansprakelijkheid, vinden (volgens de theorie van Charles Sainctelette) hun rechtstreekse grondslag in een gezagsverhouding tussen beide partijen.

Hoe werkte de 19e-eeuwse industriearbeider en aan wie moest hij verantwoording afleggen? En kon hij daarvoor in ruil van die werkgever verwachten dat hij hem als 'goede huisvader' bejegende én dus beschermde? Wat dan met de huisarbeider die zijn stukgoederen aan de inkoper verkocht? Kon en moest die dezelfde patronage genieten? Het zijn enkele concrete vragen waar ook de juristen van toen mee worstelden. In hun zoektocht naar een antwoord onthulden zij af en toe ook hun visie op de 19e-eeuwse wereld van de arbeid.

In deze bijdrage wordt ingegaan op de draagwijdte van het 19e-eeuwse rechtsbegrip 'ouvrier'. Welke betekenis had dit begrip volgens de 19e-eeuwse *commentaires* op en *traités* over het *Burgerlijk Wetboek (BW)*? Om deze vraag te beantwoorden neem ik vooral de werken van de rechtsgeleerden Marcadé, Troplong en Laurent als uitgangspunt. Deze auteurs kunnen tot de exegetische school worden gerekend, een stroming in de rechtsleer die enkel de wet als bron van het recht erkende en de voorkeur gaf aan grammaticaal-tekstuele interpretatiemethoden. Anderzijds

LOUIS BERTRAND

DÉPUTÉ, MINISTRE D'ÉTAT

L'OUVRIER BELGE

DEPUIS UN SIÈCLE

PRIX : 7,50

L'ÉGLANTINE
MAISON NATIONALE D'ÉDITION
SOCIÉTÉ COOPÉRATIVE
20. RUE DE LENGLENTIER, BRUXELLES

1924

verduidelijk ik hoe het begrip ‘ouvrier’, dat tussen 1886 en 1900 door de wetgever ook werd gehanteerd om het toepassingsgebied van de arbeidswetgeving af te bakenen, is geïnterpreteerd in de rechtspraak en in de rechtsleer van de laatste decennia van de 19e eeuw. In deze periode nam de kritiek op de exegetische school trouwens toe. Ten slotte leg ik ook uit waarom de wetgever het bij de wet van 10 maart 1900 noodzakelijk vond de arbeidsovereenkomst voor arbeiders te definiëren aan de hand van de begrippen ‘gezag, leiding en toezicht’.

De arbeider voor 1886: uit het oog, uit het hart?

In België kwam de arbeidswetgeving tot stand tussen 1886 en 1900. Het waren de eerste maatregelen die de overheid trof om de industriearbeiders te beschermen. Deze wetgeving kwam er na de stakingen en onlusten van 1886, die door handarbeiders uit de industriële sector werden gedragen.¹ De problemen van landarbeiders, bedienden, huisarbeiders en dienstboden werden aan het einde van de 19e eeuw nog grotendeels genegeerd.²

In de geschiedenis van het arbeidsrecht wordt steevast het jaar 1886 als vertrekpunt genomen. Vóór dat jaar zouden er enkel de bepalingen van het *Burgerlijk Wetboek* uit 1804 zijn geweest en die zouden geen expliciete aandacht voor de (industrie)arbeider en de arbeidsovereenkomst hebben gehad.³ Deze visie is al meer dan een eeuw oud. Zo dacht de juridische encyclopedie *Les Pandectes Belges*, die rond het jaar 1900 werd uitgegeven, dat “*de juristen die zich bezighielden met het grote codificatiewerk niet de benodigde tijd of inspiratie hadden om een contract voor de toekomst te voorzien of te creëren*”.⁴ Socialistisch voorman Louis Bertrand was twee decennia later nog scherper in zijn terugblik en zag in het stilzwijgen van het *BW* niets minder dan misprijzen voor de arbeider.⁵

De Franse historicus Cottureau ontkende recent evenwel dat er in het *BW* geen aandacht was voor de arbeider in de grootindustrie.⁶ Volgens hem werden de arbeidsovereenkomsten van deze arbeiders via een “*dogmatische machtsgreep*” van de rechtsgeleerde Glasson onttrokken aan de “*louage d’ouvrage*” (huur van werk), dat gericht was op het tot stand brengen van een welbepaald product, en ondergebracht bij de “*louage de services*” (huur van diensten), de overeenkomst die wij vandaag kennen als de arbeidsovereenkomst en waarbij het ter beschikking stellen van de arbeidskracht vooropstond.

Het belangrijkste gevolg van deze overheveling was dat het gezag van de werkgevers ten aanzien van alle arbeiders in rechte werd erkend. De emancipatie die sommige arbeiders in de loop van de 18e en 19e eeuw nastreefden én wisten te realiseren, werd volgens Cottureau zodoende op juridische wijze gefnuikt. De impliciete hiërarchie binnen de wereld van de arbeid die volgens Van den Eeckhout

De socialistische voorman Louis Bertrand stelt in zijn werk *L’ouvrier belge depuis un siècle* dat het gebrek aan aandacht voor de juridische positie van de industriearbeider getuigde van misprijzen voor de arbeider (Amsab-ISG)

in het *BW* zit verscholen⁷, werd met andere woorden herschreven in het nadeel van deze arbeiders. Van den Eeckhout geeft ook aan dat de erkenning in de wet van de ondergeschikte positie van de arbeider een noodzakelijke voorwaarde was om de werkgever inzake arbeidsomstandigheden een bepaalde verantwoordelijkheid te geven.

Cottureau en Van den Eeckhout gaan ervan uit dat de “*huur van diensten*” gekenmerkt werd door de ondergeschiktheid van degene die zo’n overeenkomst sloot. Het gezagscriterium zou met andere woorden vervat zijn in het *BW*. Nochtans wordt in de rechtsleer aangenomen dat het rechtsbegrip ‘gezag’ pas zijn intrede doet bij de wet van 10 maart 1900 op de arbeidsovereenkomst.⁸ Onder het *BW* zou eerder de wijze waarop het loon werd betaald richtinggevend zijn geweest om de huur van werk (stukloon) van de huur van diensten (tijdloon) te onderscheiden. Deze visie vinden we terug bij sommige van de eerste commentatoren van het *BW*, maar ook later.⁹ Ook in het Romeins recht, dat de opstellers van het *BW* tot inspiratie heeft gediend¹⁰, zou de wijze van loonbetaling bepalend zijn geweest om te besluiten tot het bestaan van een huur van diensten (*locatio conductio operarum*) dan wel een huur van werk (*locatio conductio operis faciendi*).¹¹

Het Burgerlijk Wetboek en het begrip ‘ouvrier’

Het begrip ‘ouvrier’ komt voor in het hoofdstuk van het *BW* omtrent de “*louage d’ouvrage et d’industrie*” (de artikelen 1779 tot 1799), waarvan de bepalingen, al dan niet gewijzigd, tot nu van toepassing zijn. Artikel 1710 geeft voorts een algemene definitie van de huur van werk die luidt als volgt: “*Huur van werk is een contract waarbij de ene partij zich verbindt om iets voor de andere te verrichten, tegen betaling van een tussen hen bedongen prijs.*” Deze bepaling geeft, zo wordt aangenomen, een overkoepelende definitie van de huur van diensten én de huur van werk in de enge zin. Het artikel zou geïnspireerd zijn op de werken van de 18e-eeuwse rechtsgeleerden Domat¹² en Pothier¹³ die het onderscheid tussen de huur van diensten en de huur van werk amper maakten en enkel spraken van de *locatio conductio operae* of de huur van werk in de ruime zin.¹⁴

Het begrip ‘huur van diensten’ komt niet voor in het *BW*, maar deze term wordt bij Marcadé en Troplong wel gehanteerd als synoniem voor “*le louage des gens de travail qui s’engagent au service de quelqu’un*”, die door artikel 1779 van het *BW* wordt aangemerkt als een soort huur van werk.¹⁵ De artikelen 1780 en 1781 die werden samengebracht in de afdeling “*du louage des domestiques et ouvriers*” hebben betrekking op deze overeenkomst.

De vraag of de “*ouvriers*” konden worden ondergebracht bij “*les gens de travail*” hield de commentatoren van het *BW* bezig. Het begrip werd immers ook aangewend om in de afdeling over de huur van werk in de enge zin (de bestekken en aannemingen) degene aan te duiden die het werk levert. Troplong wees erop dat de categorie “*gens de travail*” eng kon worden begrepen als personen die harde en pijnlijke arbeid leveren, maar dat voor de toepassing van artikel 1779 het begrip ruimer moest

worden opgevat.¹⁶ Ook Laurent was van oordeel dat het hier ging om een genusbegrip.¹⁷ Toch werd geargumenteed dat niet alle arbeiders in deze categorie konden worden ondergebracht. Enkel Merlin verwijst bij de bespreking van de “*louage*” de lezer voor wat betreft de “*louage des gens de travail*” onder andere door naar de trefwoorden “*domestique*” en “*ouvrier*”. Toch hanteert hij, net zoals het BW, dit laatste begrip ook wanneer hij “*le louage des entrepreneurs d'ouvrages*” bespreekt.¹⁸

Voor Marcadé en Troplong was het duidelijk dat de arbeiders die tegen een stukloon werkten onder de rechtsregels vielen inzake de bestekken en aannemingen.¹⁹ Enkel de “*ouvriers-serviteurs*” werden door het hoofdstuk inzake de huur van diensten gevisieerd. Troplong noemde als voorbeeld onder anderen de fabrieksarbeiders. Het ging volgens hem om de “*journaliers*” die per dag, per maand of per jaar werden aangeworven en betaald. Zij bevonden zich in een grotere ondergeschiktheid en genoten maatschappelijk minder aanzien dan de andere arbeiders. Zij stonden naast de dienstboden, “*de onderste rang op de sociale ladder*”.²⁰

Laurent trad Troplong niet helemaal bij, minstens wat betreft de onderwerping van de fabrieksarbeiders aan artikel 1781.²¹ Dat artikel stelde dat de ‘meester’ bij loonconflicten op zijn woord werd geloofd. Deze bepaling was enkel bedoeld voor de dienstboden en kon volgens de Gentse professor Laurent dan ook slechts op arbeiders worden toegepast indien zij met deze konden worden gelijkgesteld. Dit was volgens hem het geval wanneer zij afhankelijk waren van de meester: “*Wat de dienstbode karakteriseert is de afhankelijkheid van het huis en het gezag van de meester.*” In de ogen van Laurent genoten fabrieksarbeiders die *à la tâche* werden betaald, een grote vrijheid. De volgende uitspraak is kenschetsend: “*De proletariërs van onze fabriekssteden verkiezen te werken als stukwerker, hoe zwaar ook de taak, omdat ze op die manier hun onafhankelijkheid bewaren. Ze dienen geen meester en zijn niet onderhevig aan zijn grillen.*”

Ten gronde was Laurent het volgens mij wel degelijk eens met Troplong. Echter, terwijl Troplong in 1845 de fabrieksarbeiders catalogeert bij de afhankelijke dagloners, beschouwt Laurent hen anno 1880 hoofdzakelijk als autonome ambachtslieden. Mogelijk hield de radicale exegeet Laurent te veel vast aan de wijze van loonbetaling als onderscheidingscriterium. Zo stelt hij de vraag: “*Kunnen de arbeiders die per taak werken van de dienstboden onderscheiden worden?*” Hij antwoordt zelf: “*Hun loon ligt niet vast per dag, per maand of per jaar (...) ze voeren een bepaald werk uit, zoals ook de metselaars of dakleggers.*”

Uit de *commentaires* en *traités* blijkt dat de arbeiders niet meteen een eenduidige rechtspositie hadden. Met ‘ouvrier’ bedoelde men in die tijd volgens Merlin op zeer algemene wijze “*hij die met de hand werkt, en die een stuk maakt*”.²² Sommigen werkten voor rekening van een ondernemer, anderen werkten “*als gezelschap voor een meester*”. Deze laatste groep van arbeiders werd daarom in het BW ondergebracht bij “*les gens de travail*” en waren verbonden door een huur van diensten. Zij genoten minder vrijheid en waren, net zoals dienstboden, ondergeschikt aan hun opdrachtgever. Toch werd in de rechtsleer uit de eerste helft van de 19e eeuw vooral de beta-

lingswijze van het loon aangewend om de categorie van de arbeiders op te splitsen. Stukloon werd in tegenstelling tot tijdloon blijkbaar geassocieerd met een grotere vrijheid. Het toonde aan dat het resultaat van de arbeid en niet het ter beschikking stellen van de arbeidskracht het doel was van de overeenkomst.

Een andere vaststelling is dat sommige arbeiders – allicht tot hun tevredenheid – geacht werden een huur van werk te sluiten. Geschoolde arbeiders distantieerden zich in de loop van de 18e en 19e eeuw maar al te graag van ongeschoolde arbeiders.²³ In hun verweer beriepen zij zich vooral op het natuurrechtelijke vrijheidsideaal. Zij verzetten zich hevig tegen omstandigheden die volgens hen neigden naar slavernij. Sommige meesters klaagden dan weer over de toenemende ongehoorzaamheid van hun geschoolde arbeiders.²⁴ Toch werden deze arbeiders daarom niet meteen als *“entrepreneurs d’ouvrages”*, als ondernemers, beschouwd. Het waren nog steeds *“eenvoudige arbeiders”*, zo opperde Marcadé.²⁵ Ook voor Laurent waren *“arbeiders die, zonder voorafgaand vastgelegd loon, per dag of per taak uitvoeren”*, geen ondernemers.²⁶ Er was ook rechtspraak in die zin: *“Is geen ondernemer, de arbeider per stuk betaald die zich dagelijks naar de werkplaats van de patroon begeeft.”*²⁷

Het begrip ‘ouvrier’ in de eerste arbeidswetgeving

Ter afbakening van het toepassingsgebied van de eerste arbeidswetgeving koos de wetgever ervoor voornamelijk het begrip ‘ouvrier’ te hanteren. Zo was de wet van 16 augustus 1887 ter reglementering van de loonbetaling van toepassing op arbeiders. Landarbeiders, dienstboden en andere arbeiders gehuisvest en gevoed door hun patroon werden door de wet wel expliciet uitgesloten, omdat zij schijnbaar nooit het slachtoffer waren geweest van misbruiken met betrekking tot de loonbetaling.²⁸ Het ging enkel over *“arbeiders verbonden aan de industrie, die in fabrieken, ateliers, mijnen of groeven werken”*.²⁹ In de jurisprudentie bestond controversie omtrent de vraag of men aan huisarbeiders de bescherming van de wet moest toekennen.³⁰

De wet van 18 augustus 1887 over de onoverdraagbaarheid en de onbeslagbaarheid van de salarissen was daarentegen niet enkel van toepassing op arbeiders, maar ook op de dienstboden en de bedienden met een bezoldiging lager dan 1200 frank per maand. Het toepassingsgebied van de wet van 15 juni 1896 over de werkplaatsreglementen was dan weer beperkt tot de handels- en nijverheidsondernemingen die ten minste tien arbeiders tewerkstelden. Landbouwondernemingen en hun (land)arbeiders werden uitgesloten omdat de organisatie van de arbeid er heel anders was dan in de handel en de industrie. Huisarbeiders vielen echter wel onder de toepassing van de wet, ook al betraden zij de onderneming slechts voor het ophalen van de grondstoffen en het afleveren van de eindproducten.³¹

De vrijzinnige liberale jurist François Laurent (1810–1887) was professor aan de Universiteit Gent. Hij was een van de grote figuren van de exegetische school. Zo vond zijn werk *Principes du droit civil* (1869–1879) niet alleen weerklank in ons land, maar ook in Frankrijk (Liberaal Archief, Gent)

Het begrip 'ouvrier' werd in geen enkele van deze wetten gedefinieerd. De term moest volgens de parlementaire voorbereidingen bij de wet op de werkplaatsreglementen in zijn gebruikelijke betekenis worden begrepen.³² Het betrof enkel handarbeiders. Dat de aard van de arbeid bepalend was voor het onderscheid tussen een arbeider en een bediende vond wat betreft de tweede loonwet bevestiging in de rechtspraak.³³ Met betrekking tot de eerste loonwet haakte men de definitie van het begrip arbeider vast aan artikel 1710 van het BW: de bovenvermelde overkoepelende definitie van de huur van diensten én de huur van werk. Niet alleen de rechtspraak oordeelde zo³⁴, ook de memorie van toelichting bij de wet benadrukte dit.³⁵

Het was nochtans niet de bedoeling dat de eerste loonwet van toepassing zou zijn op elke huur van werk. De wet was bedoeld ter bescherming van "*de laagste klasse, waarbij de beloning, vastgesteld per dag of gemakkelijk per dag aan te passen, verworven wordt in ruil voor de toepassing van een spierkracht met een industrieel doel*".³⁶ In de parlementaire voorbereidingen heeft men het ook geregeld over het "*contrat de travail*"³⁷, een begrip dat volgens Cottureau door de Noord-Franse advocaat Delecroix in een artikel over de mijnarbeiders werd gelanceerd als synoniem voor de huur van diensten.³⁸

Een arrest van 8 januari 1886 van het Belgische Hof van Cassatie leert ons overigens dat huur van werk en huur van diensten ook wel eens onoordeelkundig door elkaar werden gebruikt. Zo moest het Hof verduidelijken dat de bijzondere regels in verband met de huur van diensten begrepen zijn in artikel 1710 van het BW, zodat het aangevochten arrest van de lagere rechter de huur van werk niet had verward met de huur van diensten.³⁹

Onder patronaal gezag

Ondertussen trad het gezagsbegrip op de voorgrond om de huur van werk van de huur van diensten te kunnen onderscheiden. Zo oordeelde het Hof van Beroep te Luik in 1895 dat de overeenkomst waarbij een opdrachtgever een gezags- en toezichtsrecht over zijn opdrachtnemer heeft willen bewaren, niet als een huur van werk kan worden beschouwd.⁴⁰ Een steeds groeiende strekking in de rechtsleer nam ook aan dat de huur van diensten werd gekenmerkt door een gezagsverhouding tussen beide partijen.⁴¹ Gehoorzaamheid aan de bevelen en instructies van de werkgever werden in de rechtsleer aangeduid als een van de contractuele verplichtingen van de arbeider.⁴² Deze verhouding moest uiteraard voortvloeien uit de door de partijen in alle vrijheid gesloten overeenkomst. Een door een hogere macht ingegeven gezagsordering was naar liberale opvattingen onaanvaardbaar.⁴³ Zo was Saintelette duidelijk: "*Men moet de spons halen over de huur van diensten en het nemen voor wat het is: een contract, een contract dat een gezagsverhouding instelt.*"⁴⁴

De huur van werk van de huur van diensten onderscheiden op grond van de betalingswijze van het loon werd mettertijd als artificieel ervaren.⁴⁵ "*De juridische categorieën moeten corresponderen met de realiteit van het economische leven. De betalingswijze is een bijkomend element van een contract dat de aard ervan niet kan veran-*

deren.”⁴⁶ De vaststelling dat (fabrieks)arbeiders soms tegen stukloon, soms tegen tijdloon, maar steeds in dezelfde omstandigheden, onder het gezag van de werkgever, hun arbeid presteerden, maakte dat het looncriterium niet meer overeenstemde met de werkelijkheid.

Deze nieuwe opvattingen kwamen in de rechtspraak in het bijzonder tot uiting waar het ging over “*marchandage*”, onderaanneming door een koppelbaas. De arbeiders in dat systeem werkten niet alleen tegen een vaste vergoeding, zij werkten meestal ook in groep en moesten de vergoeding onderling delen. Slechts een van hen onderhandelde daadwerkelijk met de werkgever. Het systeem nodigde uit tot misbruiken, maar toch oordeelden sommige rechtbanken in eerste instantie dat het om een aanneming van werk ging. Soms werd ook geopperd dat er een wezenlijk verschil was tussen de eigenlijke “*marchandage*”, een variant van onderaanneming, en het stukloonwerk verricht door brigades van arbeiders.⁴⁷

Tegen het einde van de 19e eeuw wijzigde de rechtspraak nochtans en besloot men eerder dat alle betrokken arbeiders, inclusief de koppelbaas, door een huur van diensten waren verbonden met de werkelijke opdrachtgever.⁴⁸ Zij moesten immers allen gehoorzamen aan diezelfde persoon. Van Berchem, die in het laatste decennium van de 19e eeuw voorzitter was van een commissie die een regeling moest uitwerken voor de huur van diensten van arbeiders en dienstboden, beoordeelde de “*marchandage*” in de steenkoolindustrie als volgt: *“Er is geen twijfel over, niettegenstaande de vaste prijs die de onderneming bedong bij de kleine vereniging arbeiders onder een chef, is er duidelijk onderwerping van die groep, van de leden en van de tijdelijke leider aan het gezag, aan de leiding en aan het toezicht van de patroon van de mijn.”*⁴⁹

Uiteindelijk koppelde de laat 19e-eeuwse rechtsleer de hoedanigheid van arbeider definitief vast aan het gezagsbegrip eigen aan de huur van diensten. Zo schrijft Leurquin in zijn bespreking van de tweede loonwet: *“Onder arbeider begrijpt men gewoonlijk diegene die onder het gezag van een patroon of een meester en middels een overeengekomen prijs, deelneemt aan de uitoefening van een handmatig beroep. (...) Het is de mate van afhankelijkheid die de arbeider van de ambachtsman onderscheidt, en die laatste valt dan ook niet onder de wet van 1887.”*⁵⁰ Bodeux concludeert in dezelfde zin: *“Zo ook slaat de naam arbeider op zij die werken op bevel en voor het profijt van een ander.”*⁵¹ De arbeider die zijn arbeid verrichtte in het kader van een huur van werk en een maatschappelijk verhevener positie had dan de dagloners en de dienstboden, verdween uit beeld.

De vergrendeling van het begrippenkader

Het is de wet van 10 maart 1900 die de arbeidsovereenkomst als wettelijk begrip introduceert en deze ook expliciet definieert met de notie ‘gezag, leiding en toezicht’. De arbeidsongevallenproblematiek, die zich in de tweede helft van de 19e eeuw manifesteerde, is – naast de introductie van het algemeen meervoudig stemrecht in 1893 – een katalysator geweest voor de reglementering van de arbeidsovereen-

komst.⁵² De nood hieraan kwam immers vooral ter sprake in de problematiek van de arbeidsongevallen.⁵³ De parlementaire voorbereidingen van de wet van 10 maart 1900 zijn dan ook sterk verweven met die van de arbeidsongevallenwet van 24 december 1903. Zo was het grootste deel van het verslag van de commissie-Van Berchem gewijd aan de arbeidsongevallen. De definitie die de commissie aan de huur van diensten gaf, hield volop rekening met de in de rechtsleer gegroeide opvatting en meende dat het criterium 'gezag, leiding en toezicht' essentieel was om te kunnen spreken van een huur van diensten.

De Commissie greep voor één duidelijke reden terug naar deze notie: *"het vermijden van de toepassing van de bepalingen van de wet voor zij die werken op een onafhankelijke manier, de arbeiders die werk aannemen"*.⁵⁴ Uit de arbeidsovereenkomst, en meer in het bijzonder de gezagsverhouding, vloeiden immers bijzondere rechten en verplichtingen voort. Vooral het opleggen aan de werkgever van de verplichting om als een goed huisvader te waken over de veiligheid van de werknemer, een maatregel kaderend in het arbeidsongevallenvraagstuk, veronderstelde een expliciete erkenning van het werkgeversgezag.⁵⁵ De Hogere Arbeidsraad die later ook werd belast met het uitwerken van een ontwerp van regeling voor de huur van diensten, incorporeerde in tegenstelling tot de Commissie-Van Berchem 'gezag, leiding en toezicht' niet in de definitie. Rapporteur Prins meende dat deze notie te beperkend was en aanleiding zou kunnen geven tot te restrictieve interpretaties. Nochtans erkende ook hij dat in dit criterium het onderscheid lag met de huur van werk.⁵⁶

Het staat vast dat Saintelette de Commissie-Van Berchem en in het bijzonder haar voorzitter wist te inspireren. Saintelette was degene die in ons land een nieuwe juridische oplossing aandroeg voor arbeidsongevallen.⁵⁷ Hij stelde dat er bij deze ongevallen een oneigenlijk beroep werd gedaan op de artikelen 1382 en 1383 BW inzake buitencontractuele foutaansprakelijkheid. De veroorzaakte schade moest eerder aanleiding geven tot contractuele aansprakelijkheid van de werkgever. Volgens Saintelette had de werkgever op grond van artikel 1135 BW en als tegenhanger van zijn contractueel gezagsrecht een voorzorgs- en veiligheidsverplichting ten aanzien van de werknemer. Dit artikel bepaalt immers dat een overeenkomst niet alleen verbindt tot wat daarin uitdrukkelijk is opgenomen, maar ook tot alle gevolgen die door de billijkheid eraan worden toegekend.

Nadat sommige lagere rechters Saintelette waren gevolgd⁵⁸, nam het Hof van Cassatie in een arrest van 8 januari 1886 afstand van deze interpretatie.⁵⁹ Het Hof oordeelde dat er geen enkele wetsbepaling was die zodanige veiligheidsplicht oplegde en dat deze verplichting dan ook niet tot de essentie van de huur van diensten behoorde. Toch is dit arrest ook de geschiedenis ingegaan als een bevestiging van Saintelettes opvattingen⁶⁰, allicht vanwege het feit dat het Hof liet uitschijnen dat het niet volledig uitgesloten was dat het recht op de vergoeding van een arbeidsongeval van contractuele aard zou zijn. Het Hof stelde meer bepaald dat het aan de lagere rechter toekomt om de wil van de partijen te interpreteren en de contractuele gevolgen die uit de billijkheid voortvloeien, te bepalen. Bij arrest van 28 maart 1889⁶¹ wees het Hof echter expliciet de contractuele basis van de

veiligheidsplicht af. Ondertussen groeide in navolging van Saintelette nochtans de overtuiging dat de toegebrachte schade van contractuele en niet van buitencontractuele aard was.⁶²

De Commissie-Van Berchem en de Hogere Arbeidsraad konden zich vinden in de oproep van Saintelette om ter oplossing van het arbeidsongevallenvraagstuk een regeling uit te werken inzake de aansprakelijkheid van de partijen betrokken bij de huur van diensten.⁶³ Nochtans werd ook betoogd dat de toepassing van deze verplichting in het voordeel van alle arbeiders, onbillijk zou zijn. Saintelette antwoordde: *“We hebben de huur van diensten gezien waar er geen was (...). Weet u niet wat de huur van diensten inhoudt en wie de ‘gens de travail’ zijn?”*⁶⁴ De liberaal had het op dit vlak trouwens ook niet voor statusdenken: *“Waarom dus de toepassing van de regels van de huur van dienst beperken tot arbeiders en dienstboden? (...) De professionele rang verandert niets aan de aard van het contract, net zomin als de aard van het beroep. De code van Napoleon schijnt arbeiders van dienstboden te onderscheiden (...) dat is een overblijfsel van een fout.”* De aard van de juridische verhouding moest doorslaggevend zijn.

De Commissie-Van Berchem bestendigde niettemin de verwijzing naar de hoedanigheid van arbeider, wat aansloot bij de eerste arbeidswetgeving. De Commissie oordeelde dat dienstboden niet aan hetzelfde gezag en aan hetzelfde toezicht als arbeiders waren onderworpen.⁶⁵ Ook de Hogere Arbeidsraad onthield zich ervan de situatie van de dienstboden te regelen.⁶⁶ Het argument was dat de juridische aard van de arbeidsverhouding tussen handarbeiders en dienstboden wel identiek mocht zijn, maar dat deze laatsten in de feiten toch niet aan hetzelfde toezicht waren onderworpen. Aldus liepen zij ook minder risico's op arbeidsongevallen. De arbeidsongevallenproblematiek stelde zich voor de Hogere Arbeidsraad alleen maar met betrekking tot industriearbeiders. Enkel voor hen was het vereist dat aan de werkgever de verplichting zou worden opgelegd om als een goede huisvader over hun veiligheid te waken.

Minister Nyssens die het ontwerp van de wet van 10 maart 1900 uiteindelijk neerlegde, liet zich zowel door de werkzaamheden van de Commissie-Van Berchem als door deze van de Hogere Arbeidsraad inspireren. Het criterium 'gezag, leiding en toezicht' werd opgenomen in de definitie van de arbeidsovereenkomst. Zo werden de arbeiders die voor eigen rekening werkten, uitgesloten. Toch werd ook aan de kritiek van Prins tegemoet gekomen. In de memorie van toelichting werd verduidelijkt dat *“de algemeenheid van de bepalingen van de wet natuurlijk slaat op arbeiders als leidkokers, loodgieters, schrijnwerkers, etc, die, ook al hebben ze niet diezelfde titel als de fabrieks- of handarbeider, onder de voortdurende en ononderbroken controle staan van de bedrijfsleider, niet minder onder zijn toezicht staan en werken op de plekken die hij hen aanwijst”*.⁶⁷

De soepele invulling van het gezagsbegrip leidde er evenwel niet toe dat huisarbeiders en dienstboden onder de toepassing van de wet werden gebracht. Met betrekking tot de dienstboden herhaalde de parlementaire commissie-Hoyois dat

de gevaren waaraan een dienstbode werd blootgesteld van een totaal andere aard waren dan die van de industriearbeider.⁶⁸ Wat betreft de huisarbeiders werd aangenomen dat zij voor rekening van hun opdrachtgever werkten, wat hen economisch afhankelijk maakte, maar dat zij in het verrichten van hun arbeid toch onafhankelijk waren. De arbeidsplaats noch de andere arbeidsomstandigheden werden door de opdrachtgever bepaald.⁶⁹ De parlementaire commissie gaf daarom aan dat zelfstandige arbeiders, zij die voor eigen rekening werkten, en huisarbeiders uit de wet moesten worden gesloten. Om deze doelstelling te realiseren, achtte de commissie het ook noodzakelijk de notie 'gezag, leiding en toezicht' in de definitie van de arbeidsovereenkomst te integreren.⁷⁰ Ten slotte vielen ook de bedienden uit de boot. Zij verrichtten hun arbeid wel in ondergeschiktheid, maar hun positie in de hiërarchie, de wijze waarop zij werden verloned en hun relatie met de werkgever werd helemaal anders ervaren, zodat zij volgens de wetgever de bescherming van de wet niet nodig hadden.⁷¹

Besluit

De bewering van Cottureau dat het *Burgerlijk Wetboek* de arbeidsovereenkomsten van de "ouvriers" indeelde bij de huur van werk en niet de huur van diensten, lijkt te kloppen, maar moet wel met de nodige voorzichtigheid worden benaderd. De dagloners, wiens maatschappelijke positie niet hoger werd ingeschat dan die van de dienstboden, waren in de 19e-eeuwse doctrine arbeiders die van meet af aan beschouwd werden als "*gens de travail*" die hun arbeid presteerden op grond van een huur van diensten. Alleen de overeenkomsten van de meer geschoolde arbeiders werden als een huur van werk beschouwd. Ook Van den Eeckhout wijst hierop.⁷²

Formeel juridisch werd het onderscheid tussen beide categorieën gemaakt op grond van de wijze van loonbetaling (stukloon versus tijdloon), maar dit was schijnbaar slechts een afgeleid criterium, dat eigenlijk indicatief was voor de mate van vrijheid die de arbeider genoot. Dagloners en dienstboden die een tijdloon ontvingen, werden ontegensprekelijk als ondergeschikten beschouwd. De vraag rijst wel of geschoolde arbeiders steeds een stukloon kregen. In de tweede helft van de 19e eeuw werden bovendien aan minder of niet-geschoolde arbeiders ook stuklonen uitbetaald.⁷³ Dit kwam het juridische discours nogal vertroebelen. Troplong en Laurent hadden bijvoorbeeld een heel andere perceptie van de fabrieksarbeid.

Deze gewijzigde realiteit wordt in de rechtsleer gezien als de reden waarom afstand werd genomen van het looncriterium en het gezagsbegrip werd geïntroduceerd om het onderscheid te maken tussen de huur van werk en de huur van diensten. Dat het hier gaat om een kunstgreep van sommige 19e-eeuwse rechtsgeleerden, zoals Cottureau aangeeft, is misschien wat sterk uitgedrukt. Deze evolutie kan, in het licht van het industrialiseringsproces dat gepaard ging met een toenemende disciplinerend en mechanisering, immers ook als een wenselijke actualisering van het recht worden opgevat.

Interessant is dat Cottureau deze kunstgreep niet alleen toeschrijft aan de

Fransen rechtsgeleerde Glasson, maar ook aan Sauzet. Deze laatste ontwikkelde en verdedigde in Frankrijk inzake arbeidsongevallen net dezelfde opvattingen als Saintelette.⁷⁴ Beiden zagen met andere woorden in de ondergeschiktheid van de arbeider een argument om de werkgever verantwoordelijk te houden voor arbeidsongevallen. Ik heb echter niet de indruk dat deze auteurs voor de noden van hun theorie het gezagscriterium hebben gelanceerd. Uit de *traité* van Laurent blijkt duidelijk dat de huur van diensten minstens impliciet werd geassocieerd met de ondergeschiktheid van de dienstbode of de arbeider en dus minstens impliciet al voorkwam in het *BW*. Voor Saintelette draaide alles rond de regeling van de “*louage de services*” en niet rond de hoedanigheid van “*ouvrier*”, een begrip dat volgens hem soms te ruim, maar soms ook te eng werd begrepen. Zo verwierp hij bijvoorbeeld het onderscheid tussen arbeiders en dienstboden.

Het is ten slotte vooral naar aanleiding van de eerste arbeidswetgeving en in het bijzonder de wet van 10 maart 1900 rond de arbeidsovereenkomst dat de begrippen ‘arbeider’, ‘arbeidsovereenkomst’ en ‘gezag’ op wetgevend niveau expliciet aan elkaar werden vastgehaakt. Het gezagsrecht van de werkgever werd uitdrukkelijk erkend in die wet. Het werd verheven tot een wezenlijk element van de arbeidsovereenkomst, waarzonder de hoedanigheid van arbeider is en was uitgesloten, omdat – met het oog op een verdere regeling van arbeidsongevallen – aan de werkgever net de contractuele verplichting werd opgelegd om als een goede huisvader voor de veiligheid van de arbeider te zorgen. Op dit vlak werd de visie van Saintelette door de wetgever dus overgenomen, zoals Vanachter en Deferme terecht aangeven.⁷⁵

Voorts bevestigt dit laatste ook Van den Eeckhouts stelling dat de erkenning in de wet van de ondergeschikte positie van de arbeider een noodzakelijke voorwaarde was om de werkgever inzake arbeidsomstandigheden een bepaalde verantwoordelijkheid te geven. Toch kan hieruit ook worden afgeleid dat enkel de werkgeversverplichtingen inzake arbeidsongevallen, en ruimer de contractuele aansprakelijkheid, ten aanzien van de werknemer hun rechtstreekse grondslag vinden in het bestaan van een gezagsverhouding tussen beide partijen.

Men zou zich – ter afronding – kunnen afvragen of de talloze verplichtingen die het arbeidsrecht vandaag aan de werkgever oplegt, ook in het gezagscriterium hun grondslag vinden. Zijn er in de postindustriële maatschappij (terug) geen werkende personen die een ruime vrijheid genieten en daarom als zelfstandigen worden beschouwd, maar eigenlijk toch geen ondernemers zijn? Moeten deze consultants, freelancers of hoe ze ook heten bijvoorbeeld vanwege hun economische afhankelijkheid de bescherming genieten die werknemers genieten, ook al staan zij niet onder gezag? Of laten we toe dat zij aan het arbeidsrecht ontsnappen en hun historische plaats tussen “*les gens de travail*” en “*les entrepreneurs d’ouvrages*” terugnemen?

De citaten uit voetnoten 4, 21, 22, 27, 46, 49, 50, 51 en 54 zijn vertaald uit het Frans.

- (1) G. DENECKERE, *Sire, het volk mort*, Gent: AMSAB, 1997, p. 232-241.
- (2) C. DELSTANCHE, *Vue d'ensemble de la question sociale en Belgique en 1894*. In: *Contributions à l'histoire économique et sociale*, Tome IV, Brussel, 1966–1967, p. 12; C. LIS, H. SOLY, D. VAN DAMME, *Op vrije voeten?*, Leuven: Kritak, 1985, p. 143.
- (3) Zie bijvoorbeeld R. BLANPAIN, *Schets van het Belgisch arbeidsrecht*, Brugge: Die Keure, 1991–1992, p. 29-30.
- (4) *Pandectes Belges*, v° travail (contrat de), nr. 8.
- (5) L. BERTRAND, *L'ouvrier belge depuis un siècle*, Brussel: L'Eglantine, 1924, p. 25-26.
- (6) A. COTTEREAU, *Droit et bon droit. Un droit des ouvriers instauré, puis évincé par le droit du travail*. In: *Annales HSS*, 57(2002).
- (7) P. VAN DEN EECKHOUT, *Van werkboekje tot arbeidscontract. De negentiende-eeuwse arbeidsrelaties revisited*. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 35(2005)2-3.
- (8) Zie bijvoorbeeld C. ENGELS, *Het ondergeschikt verband naar Belgisch arbeidsrecht*, Brugge: Die Keure, 1989, p. 15.
- (9) Zie bijvoorbeeld J.M. BOILEUX, F.F. PONCELET, L. BASTINÉ, *Commentaire sur le code civil contenant explication de chaque article séparément*, Brussel: Société belge de librairie, 1838, p. 413; G. ABEL & P. LAGASSE, *Code industriel belge*, tome II, Brussel: Bruylant, p. 17.
- (10) R. ZIMMERMAN, *Roman law, contemporary law, European law. The civilian tradition today*, Oxford: University Press, 2001, p. 3.
- (11) R. DERINE, *Schets van het Romeins privaatrecht*, Antwerpen: Kluwer, 1982, p. 365; G. MACOURS & S. DEBUSSCHERE, *Enkele notities over arbeidsrechtelijke verhoudingen in het Romeinse recht*. In: *Liber Amicorum Roger Blanpain*, Brugge: Die Keure, 1998, p. 365.
- (12) M. DOMAT, *Les lois civiles dans leur ordre naturel, le droit public et legum delectus*, Parijs, 1735.
- (13) R.J. POTHIER, *Le louage d'ouvrage*. In: D. AINÉ, *Oeuvres de R.J. Pothier*, Brussel, 1830, p. 375-500.
- (14) D. HEIRBAUT, *Romeins recht vroeger en nu*, Antwerpen: Maklu, 1999, p. 203.
- (15) V. MARCADÉ, *Explication théorique et pratique du Code Napoléon*, Parijs, 1859, p. 524-525; M. TROP LONG, *Le droit civil expliqué suivant l'ordre du code*, Brussel, 1845, p. 540.
- (16) TROP LONG, *Le droit civil [...]*, p. 339.
- (17) F. LAURENT, *Principes de droit civil*, tome XXV, Brussel: Bruylant, 1877, p. 540.
- (18) M. MERLIN, *Répertoire universel et raisonné de jurisprudence*, tome XVII, Brussel: Tarlier, 1827, p. 472-473.
- (19) MARCADÉ, *Explication théorique [...]*, p. 525; TROP LONG, *Le droit civil [...]*, p. 540.
- (20) LAURENT, *Principes de droit civil [...]*, p. 540.
- (21) LAURENT, *Principes de droit civil [...]*, passim.
- (22) MERLIN, *Répertoire universel [...]*, tome XXII, p. 253.
- (23) Zie bijvoorbeeld H. BURSTIN, *Unskilled labor in Paris at the end of the eighteenth century*. In: T. SAFLEY & L.N. ROSEN BAND, *The workplace before the factory*, Londen: Cornell University Press, 1993, p. 66; G. CROSSICK, *Past masters: in search of the artisan in European history*. In: G. CROSSICK (ed.), *The artisan and the European town 1500-1800*, Aldershot: Scolar Press, 1997, p. 11; W.H. SEWELL, *Work and revolution in France*, Cambridge: University Press, 1980, p. 21-22.
- (24) S.L. KAPLAN, *La fin des corporations*, Parijs: Fayard, 2001, p. 81; C. LIS & H. SOLY, *An irresistible phalanx: journeymen associations in Western Europe 1300-1800*. In: C. LIS, J. LUCASSEN, H. SOLY (eds.), *Before the unions. Wage earners and collective action in Europe 1300-1850*, Cambridge: University Press, 1994, p. 20.
- (25) MARCADÉ, *Explication théorique [...]*, p. 525.
- (26) LAURENT, *Principes de droit civil [...]*, tome XXVI, p. 7.
- (27) Vred. Namen, 4 april 1875. In: *Cloes & Bonjean*, XXIII, p. 775.
- (28) V. GENDEBIEN, *Commentaire de la loi du 16 aout 1887 complétée par celle du 17 juin 1896 sur le paiement des salaires aux ouvriers*. In: *Revue de Droit Belge (1896–1900)*, p. 181.
- (29) *Pandectes Belges*, v° Travail (contrat de), nr. 1250 en 1260 bis.
- (30) Zie bijvoorbeeld Luik 27 juli 1894. In: *Pandectes Périodiques 1894*, nr. 1658; Brussel 12 juni 1895. In: *Pandectes Périodiques 1895*, nr. 1909; Luik 27 juli 1894. In: *Pandectes Périodiques 1894*, nr. 1658.
- (31) *Parl. St. Kamer 1894–1895*, nr. 279, p. 4.
- (32) *Verslag van de Commissie Industrie en Arbeid aan de Senaat, Pasinomie 1896*, p. 200.
- (33) Brussel 11 maart 1896. In: *Pasiscrisie 1896*, p. 234.
- (34) Luik 27 juli 1894. In: *Pandectes Périodiques 1894*, nr. 1658; Brussel 12 juni 1895. In: *Pandectes Périodiques 1895*, nr. 1909.
- (35) *Parl. St. Kamer 1886–1887*, nr. 66, p. 1.

- (36) *Hand. Senaat 1886–1887*, 578; Pol. Mechel-en-op-Maas 5 oktober 1894, in: *Pandectes Périodiques 1895*, nr. 155.
- (37) *Parl. St. Kamer 1886–1887*, nr. 66, p. 4; *Parl. St. Kamer 1886–1887*, nr. 200, p. 5.
- (38) COTTEREAU, *Droit et bon droit* [...], p. 1524.
- (39) In: *Pasicrisie 1886*, p. 38.
- (40) Luik 27 maart 1895. In: *Pandectes Périodiques 1895*, nr. 1647.
- (41) A. COTTEREAU, *Industrial tribunals and the establishment of a kind of common law of labour tribunals in 19th century France*. In: W. STEINMETZ (ed.), *Private law and social inequality in the industrial age*, Oxford: University Press, 2000, p. 220.
- (42) Zie M. BODEUX, *Études sur le contrat de travail*, Leuven: Uystpruyst-Dieudonné, 1896, p. 132; G. CORNIL, *Du louage de services ou contrat de travail*, Parijs: Thorin & Fils, 1895, p. 170.
- (43) S. SIMITIS, *The case of the employment relationship: elements of a comparison*. In: W. STEINMETZ (ed.), *Private law and social inequality in the industrial age*, Oxford: University Press, 2000, p. 187.
- (44) Ch. SAINTELETTE, *Accidents de travail – projet d'une proposition de loi*, Brussel: Bruylant, 1886, p. 64.
- (45) M. DE VOS, *Loon naar Belgisch arbeids-overeenkomstenrecht*, Antwerpen: Maklu, 2001, p. 140.
- (46) M. PLANIOL & G. RIPERT, *Traité pratique de droit civil français*, Tome XI, Parijs, 1954, p. 13.
- (47) Zie bijvoorbeeld J. LECOCQ, *La question du marchandage*. In: *Rev. Prat. Dr. Ind.* 1901, p. 117 en ook VAN DEN EECKHOUT, *Van werkboekje tot arbeidscontract* [...], p. 185-193.
- (48) Verviers 16 mei 1855. In: *Cloes & Bonjean*, IV, p. 363; Rb. Brussel 23 december 1898. In: *Journal des Tribunaux* 1899, p. 24; Wrr. Luik 7 juli 1899. In: *Pasinomie* 1899, III, p. 295.
- (49) *Parl. St. Kamer 1891-92*, nr.13, p. 58
- (50) Ch. LEURQUIN, *Études sur la saisie-arrêt*, Brussel: Larcier, 1892, nr. 640.
- (51) BODEUX, *Études sur le contrat de travail* [...], p. 25.
- (52) O. VANACHTER, *Het recht op veilige en gezonde arbeid*. In: M. STROOBANT & O. VANACHTER (eds.), *Honderd jaar arbeidsovereenkomstenwet*, Antwerpen: Intersentia, 2001, p. 168.
- (53) P.Y. VERKINDT & L. BONNARD-PLANCKE, *La réception de la "question sociale" par la doctrine juridique civiliste au tournant du siècle*. In: J.P. LE CROM, *Les acteurs de l'histoire du droit du travail*, Rennes: Presses Universitaires, 2004, p. 23.
- (54) *Parl. St. Kamer 1891–1892*, nr.13, p. 58.
- (55) *Parl. St. Kamer 1891–1892*, nr.13, p. 314 en p. 325-326.
- (56) *Conseil Supérieur du Travail*, troisième session 1895-1896, p. 40 en 132.
- (57) Zie zijn werk *De la responsabilité et de la garantie*, Brussel: Bruylant, 1884.
- (58) Zie bijvoorbeeld Kh. Brussel 28 april 1885. In: *Pasicrisie 1885*, p. 177.
- (59) In: *Pasicrisie 1886*, 38.
- (60) Zie in die zin: J. DEFERME, *Uit de ketens van de vrijheid*, Leuven: Universitaire Pers, 2007, p. 279; L. JOSSERAND, *De la responsabilité du fait des choses inanimées*, Parijs: Arthur Rousseau Éditeur, 1897, p. 25.
- (61) Cass. 28 maart 1889, in: *Pasicrisie 1889*, I, p. 161.
- (62) Zie bijvoorbeeld *Conseil Supérieur du Travail* [...], p. 28-29; CORNIL, *Du louage de services* [...], p. 190.
- (63) Zie Verslag Commissie VAN BERCHEM, in: *Parl. St. Kamer 1891–1892*, nr.13, p. 11 en *Conseil Supérieur du Travail* [...], p. 11.
- (64) Ch. SAINTELETTE, *Louage de services – projet du gouvernement – analyse et observations*, Brussel: Bruylant, 1893, p. 8.
- (65) *Parl. St. Kamer 1891–1892*, nr.13, p. 333.
- (66) *Conseil Supérieur du Travail* [...], p. 37 en 63.
- (67) *Parl. St. Kamer 1896*, nr. 26, p. 4.
- (68) *Parl. St. Kamer 1897–1898*, nr. 76, p. 3.
- (69) *Parl. St. Kamer 1896*, nr. 26, p. 4.
- (70) *Parl. St. Kamer 1897–1898*, nr. 76, p. 12.
- (71) *Hand. Kamer 8 maart 1899*, 780; *Pandectes Belges*, v^o Travail (contrat de), nr. 193.
- (72) VAN DEN EECKHOUT, *Van werkboekje tot arbeidscontract* [...], p. 166 en p. 169-170.
- (73) VAN DEN EECKHOUT, *Van werkboekje tot arbeidscontract* [...], p. 167 verwijst hiervoor naar de industrietelling van 1896.
- (74) Zie M. SAUZET, *De la responsabilité des patrons vis-à-vis des ouvriers dans les accidents industriels*, Parijs: Pichon, 1883.
- (75) J. DEFERME, *Uit de ketens van de vrijheid* [...], p. 290; VANACHTER, *Het recht op veilige en gezonde arbeid* [...], p. 169.